

Συλλογή της Νομολογίας

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (δεύτερο τμήμα)

της 9ης Σεπτεμβρίου 2015*

«Προδικαστική παραπομπή — Προσέγγιση των νομοθεσιών — Διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων σε περίπτωση μεταβιβάσεως επιχειρήσεων, εγκαταστάσεων ή τμημάτων εγκαταστάσεων ή επιχειρήσεων — Έννοια της μεταβιβάσεως εγκαταστάσεως — Υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος δυνάμει του άρθρου 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ — Φερόμενη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης καταλογιζόμενη σε εθνικό δικαστήριο οι αποφάσεις του οποίου δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου — Εθνική νομοθεσία που εξαρτά τη χορήγηση αποζημιώσεως για ζημία προκληθείσα από τέτοιου είδους παραβίαση από την προηγούμενη ακύρωση της δικαστικής αποφάσεως η οποία προκάλεσε τη συγκεκριμένη ζημία»

Στην υπόθεση C-160/14,

με αντικείμενο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως δυνάμει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, που υπέβαλαν τα Varas Cíveis de Lisboa (Πορτογαλία) με απόφαση της 31ης Δεκεμβρίου 2013, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 4 Απριλίου 2014, στο πλαίσιο της δίκης

João Filipe Ferreira da Silva e Brito κ.λπ.

κατά

Estado português,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ (δεύτερο τμήμα),

συγκείμενο από τη R. Silva de Lapuerta (εισηγήτρια), πρόεδρο τμήματος, τον K. Lenaerts, Αντιπρόεδρο του Δικαστηρίου, ασκούντα καθήκοντα δικαστή του δευτέρου τμήματος, τους J.-C. Bonichot, A. Arabadjiev και K. Λυκούργο, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: Y. Bot

γραμματέας: M. Ferreira, κύρια υπάλληλος διοικήσεως,

έχοντας υπόψη την έγγραφη διαδικασία και κατόπιν της επ' ακροατηρίου συζητήσεως της 25ης Φεβρουαρίου 2015,

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

- οι J. Ferreira da Silva e Brito κ.λπ., εκπροσωπούμενοι από τους C. Góis Coelho, S. Estima Martins και R. Oliveira, advogados,
- η Πορτογαλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τον L. Inez Fernandes και την A. Fonseca Santos,

* Γλώσσα διαδικασίας: η πορτογαλική.

- η Τσεχική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους M. Smolek και J. Vlácil,
- η Γαλλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τους G. de Bergues, D. Colas και F.-X. Bréchet,
- η Ιταλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από την G. Palmieri, επικουρούμενη από την F. Varrone, avvocato dello Stato,
- η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους J. Enegren, M. França, M. Κωνσταντινίδη και M. Kellerbauer,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 11ης Ιουνίου 2015,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Η υπό κρίση αίτηση προδικαστικής απόφασεως αφορά την ερμηνεία του άρθρου 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2001/23/EK του Συμβουλίου, της 12ης Μαρτίου 2001, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών, σχετικά με τη διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων σε περίπτωση μεταβιβάσεων επιχειρήσεων, εγκαταστάσεων ή τμημάτων εγκαταστάσεων ή επιχειρήσεων (ΕΕ L 82, σ.16), του άρθρου 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, καθώς και ορισμένων γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης.
- 2 Η υπό κρίση αίτηση υποβλήθηκε στο πλαίσιο της ένδικης διαφοράς μεταξύ του J. Ferreira da Silva e Brito και άλλων 96 προσώπων και του Estado português (Πορτογαλικού Δημοσίου) με αντικείμενο παραβίαση του δικαίου της Ένωσης από το Supremo Tribunal de Justiça (Ανώτατο Δικαστήριο).

Το νομικό πλαίσιο

Το δίκαιο της Ένωσης

- 3 Με την οδηγία 2001/23 κωδικοποιήθηκε η οδηγία 77/187/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 14ης Φεβρουαρίου 1977, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών σχετικά με τη διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων σε περίπτωση μεταβιβάσεων επιχειρήσεων, εγκαταστάσεων ή τμημάτων εγκαταστάσεων ή επιχειρήσεων (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/002, σ. 171), όπως τροποποιήθηκε με την οδηγία 98/50/EK του Συμβουλίου, της 29ης Ιουνίου 1998 (ΕΕ L 201, σ. 88).
- 4 Κατά την αιτιολογική σκέψη 8 της οδηγίας 2001/23:

«Η ασφάλεια και η διαφάνεια του δικαίου απαιτήσαν να διευκρινιστεί η έννοια της μεταβίβασης με βάση τη νομολογία του Δικαστηρίου. Η διευκρίνιση αυτή δεν τροποποίησε το πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 77/187/ΕΟΚ, σύμφωνα με την ερμηνεία του Δικαστηρίου.»
- 5 Το άρθρο 1, παράγραφος 1, στοιχεία α' και β', της οδηγίας 2001/23 ορίζει τα εξής:

«α) Η παρούσα οδηγία εφαρμόζεται σε οποιαδήποτε μεταβίβαση επιχείρησης, εγκατάστασης ή τμήματος επιχείρησης ή εγκατάστασης σε άλλον εργοδότη, ως αποτέλεσμα νομικής μεταβίβασης ή συγχώνευσης.

β) Υπό την επιφύλαξη του στοιχείου α) και των ακολούθων διατάξεων του παρόντος άρθρου, θεωρείται ως μεταβίβαση, κατά την έννοια της παρούσας οδηγίας, η μεταβίβαση μιας οικονομικής οντότητας που διατηρεί την ταυτότητά της, η οποία νοείται ως σύνολο οργανωμένων πόρων με σκοπό την άσκηση οικονομικής δραστηριότητας, είτε κυρίας είτε δευτερεύουσας.»

6 Κατά το άρθρο 3, παράγραφος 1, πρώτο εδάφιο, της εν λόγω οδηγίας:

«Τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του εκχωρητή, που απορρέουν από σύμβαση εργασίας ή από εργασιακή σχέση υφισταμένη κατά την ημερομηνία της μεταβιβάσεως, μεταβιβάζονται, διά της μεταβιβάσεως αυτής, στον εκδοχέα.»

Το πορτογαλικό δίκαιο

7 Το άρθρο 13 του νόμου 67/2007 περί θεσπίσεως του καθεστώτος αστικής ευθύνης του Δημοσίου και άλλων δημόσιων φορέων (Lei n° 67/2007 — Aprova o Regime da Responsabilidade Civil Extracontratual do Estado e Demais Entidades Públicas), της 31ης Δεκεμβρίου 2007 (*Diário da República*, 1η σειρά, αριθ. 251, της 31ης Δεκεμβρίου 2007, σ. 91117), όπως τροποποιήθηκε από τον νόμο 31/2008, της 17ης Ιουλίου 2008 (*Diário da República*, 1η σειρά, αριθ. 137, της 17ης Ιουλίου 2008, σ. 4454, στο εξής: RRCEE), προβλέπει τα εξής:

«1. Με την επιφύλαξη των περιπτώσεων άδικης ποινικής καταδίκης και αδικαιολόγητης στερήσεως της ελευθερίας, το Δημόσιο υπέχει αστική ευθύνη για τις ζημίες που απορρέουν από τις προδήλως αντισυνταγματικές ή παράνομες ή αναιτιολόγητες δικαστικές αποφάσεις λόγω πρόδηλης πλάνης κατά την εκτίμηση των πραγματικών περιστατικών.

2. Η αίτηση αποζημίωσης θεμελιώνεται στην προηγούμενη ακύρωση της βλαπτικής αποφάσεως από το αρμόδιο δικαστήριο.»

Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα

8 Στις 19 Φεβρουαρίου 1993 λύθηκε η Air Atlantis SA (στο εξής: AIA), εταιρία που συστήθηκε το 1985 και δραστηριοποιούνταν στον τομέα των μη τακτικών αεροπορικών μεταφορών (ναυλωμένων πτήσεων). Στο πλαίσιο αυτό, οι ενάγοντες της κύριας δίκης απολύθηκαν με τη διαδικασία της ομαδικής απολύσεως.

9 Από την 1η Μαΐου 1993 η TAP, πλειοψηφούσα μέτοχος της AIA, άρχισε να εκτελεί ορισμένες από τις πτήσεις που είχε αναλάβει να εκτελέσει η AIA για την περίοδο από την 1η Μαΐου έως τις 31 Οκτωβρίου 1993. Η TAP εκτέλεσε επίσης ορισμένες ναυλωμένες πτήσεις, αγορά στην οποία δεν είχε δραστηριοποιηθεί μέχρι τότε, καθόσον επρόκειτο για δρομολόγια που εξυπηρετούσε προηγουμένως η AIA. Προς τον σκοπό αυτόν, η TAP χρησιμοποίησε μέρος του εξοπλισμού που χρησιμοποιούσε η AIA για τις δραστηριότητές της, και, ειδικότερα, τέσσερα αεροσκάφη. Η TAP ανέλαβε επίσης την υποχρέωση καταβολής των μισθωμάτων που αντιστοιχούσαν στις συμβάσεις χρηματοδοτικής μισθώσεως των αεροσκαφών, ενώ έκανε χρήση και του εξοπλισμού γραφείου της AIA, τον οποίο χρησιμοποιούσε αυτή στις εγκαταστάσεις της στη Λισσαβόνα και στο Φάρο (Πορτογαλία), καθώς και άλλων κινητών αγαθών. Επίσης, η TAP προσέλαβε ορισμένους από τους πρώην εργαζομένους της AIA.

10 Εν συνεχεία, οι ενάγοντες της κύριας δίκης άσκησαν ενώπιον του Tribunal de Trabalho de Lisboa (εργατοδικείου της Λισσαβόνας) αγωγή για την ακύρωση της ομαδικής απολύσεως, ζητώντας την επαναπρόσληψή τους στην TAP και την καταβολή των μισθών τους.

- 11 Με απόφαση της 6ης Φεβρουαρίου 2007, το Tribunal de Trabalho de Lisboa δέχθηκε εν μέρει το αίτημα ακυρώσεως της ομαδικής απολύσεως, διατάσσοντας την επαναπρόσληψη των εναγόντων της κύριας δίκης στις οικείες κατηγορίες και την καταβολή αποζημιώσεων. Το Tribunal de Trabalho de Lisboa κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, εν προκειμένω, είχε λάβει χώρα μεταβίβαση εγκαταστάσεως, τουλάχιστον εν μέρει, καθόσον διατηρήθηκε η ταυτότητα της εγκαταστάσεως και συνέχισαν να ασκούνται οι ίδιες δραστηριότητες, με αποτέλεσμα να υπεισέλθει η TAP στις υποχρεώσεις του προηγούμενου εργοδότη.
- 12 Κατά της αποφάσεώς αυτής ασκήθηκε έφεση ενώπιον του Tribunal da Relação de Lisboa (εφετείο της Λισσαβώνας), το οποίο, με απόφαση της 16ης Ιανουαρίου 2008, μεταρρύθμισε την απόφαση του πρωτοβάθμιου δικαστηρίου κατά το μέρος που διέταξε την επαναπρόσληψη των εργαζομένων στην TAP και την καταβολή αποζημιώσεων, καθόσον διαπίστωσε ότι δεν είχαν πλέον δικαίωμα να ασκήσουν αγωγή για την ακύρωση της ομαδικής απολύσεως.
- 13 Εν συνεχεία, οι ενάγοντες της κύριας δίκης άσκησαν αναίρεση ενώπιον του Supremo Tribunal de Justiça, το οποίο, με απόφαση της 25ης Φεβρουαρίου 2009, έκρινε ότι η ομαδική απόλυση είναι καθόλα νόμιμη. Το εν λόγω δικαστήριο επισήμανε ότι, για να θεωρηθεί ότι υπάρχει μεταβίβαση εγκαταστάσεως, δεν αρκεί η «απλή συνέχιση» εμπορικής δραστηριότητας, αλλά απαιτείται επιπλέον η διατήρηση της ταυτότητας της εγκαταστάσεως. Εν προκειμένω, η TAP, εκτελώντας τις πτήσεις της θερινής περιόδου 1993, δεν έκανε χρήση της ίδιας «οντότητας» με εκείνη που ανήκε προηγουμένως στην AIA. Ελλείψει ταυτότητας των δύο «οντοτήτων», δεν ήταν δυνατόν, κατά το Supremo Tribunal de Justiça, να υπάρχει μεταβίβαση εγκαταστάσεως.
- 14 Το Supremo Tribunal de Justiça έκρινε επίσης ότι δεν μεταβιβάσθηκε η πελατεία της AIA στην TAP. Επιπλέον, κατά το εν λόγω δικαστήριο, η AIA διέθετε εγκατάσταση συνδεδεμένη με συγκεκριμένο αγαθό, εν προκειμένω άδεια, η οποία δεν ήταν μεταβιβάσιμη, γεγονός που καθιστούσε αδύνατη τη μεταβίβαση εγκαταστάσεως, στον βαθμό που μόνο τα μεμονωμένα περιουσιακά στοιχεία, και όχι η εγκατάσταση αυτή καθεαυτήν, μπορούσαν να αποτελέσουν αντικείμενο της πώλησεως.
- 15 Όσον αφορά την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης, το Supremo Tribunal de Justiça επισήμανε ότι το Δικαστήριο, αποφαινόμενο σχετικά με καταστάσεις στις οποίες μια επιχείρηση συνέχιζε τη δραστηριότητα την οποία ασκούσε προηγουμένως άλλη επιχείρηση, είχε κρίνει ότι από αυτό «το γεγονός και μόνον» δεν συνάγεται ότι υπήρξε μεταβίβαση οικονομικής μονάδας, καθόσον «μια μονάδα δεν μπορεί να ταυτίζεται αποκλειστικά με τη δραστηριότητα την οποία επιτελεί».
- 16 Επειδή ορισμένοι από τους ενάγοντες της κύριας δίκης ζήτησαν την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο Δικαστήριο, το Supremo Tribunal de Justiça επισήμανε ότι «[υ]ποχρέωση προδικαστικής παραπομπής από τα εθνικά δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε περαιτέρω ένδικο μέσο του εσωτερικού δικαίου υφίσταται μόνον όταν τα εν λόγω δικαστήρια κρίνουν απαραίτητη την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης για την επίλυση της διαφοράς της οποίας έχουν επιληφθεί και όταν, επιπλέον, έχει ανακύψει ζήτημα ερμηνείας του εν λόγω δικαίου». Επιπροσθέτως, λαμβανομένης υπόψη της νομολογίας του Δικαστηρίου όσον αφορά την ερμηνεία των κανόνων της Ένωσης σχετικά με τη μεταβίβαση εγκαταστάσεως, δεν «ανέκυπταν αμφιβολίες» κατά την ερμηνεία των συγκεκριμένων κανόνων «ώστε να είναι αναγκαία η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος».
- 17 Κατά το Supremo Tribunal de Justiça, «[το] ίδιο το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης έχει αναγνωρίσει ρητώς ότι “η ορθή εφαρμογή του δικαίου [της Ένωσης] μπορεί να είναι τόσο προφανής ώστε να μην υφίσταται καμία εύλογη αμφιβολία σχετικά με την απάντηση που πρέπει να δοθεί στο ανακύψαν ζήτημα”, αποκλείοντας επίσης στην περίπτωση αυτή την υποχρέωση προδικαστικής παραπομπής. Εντούτοις, [κατά το εν λόγω εθνικό δικαστήριο], λαμβανομένου υπόψη του περιεχομένου των [διατάξεων του δικαίου της Ένωσης] που επικαλέστηκαν οι αναιρεσιόντες, της ερμηνείας τους από το Δικαστήριο και των κρίσιμων συνθηκών της επίδικης υποθέσεως [...] που συνέτρεχαν [...], δεν υπ[ήρχε] καμία αμφιβολία όσον αφορά τον τρόπο ερμηνείας η οποία να επ[έτασσε] την υποβολή αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως [...]».

- 18 Το Supremo Tribunal de Justiça υπογράμμισε ακόμη ότι «[...] το Δικαστήριο έχει ήδη αναπτύξει ευρεία και παγιωθείσα νομολογία σχετικά με την ερμηνεία του δικαίου [της Ένωσης] περί “μεταβιβάσεως εγκαταστάσεως”, δεδομένου ότι η οδηγία [2001/23] οδήγησε στην παγίωση των κατοχυρωμένων από αυτή εννοιών δυνάμει της νομολογίας που διαμορφώθηκε στον συγκεκριμένο τομέα και εννοιών που διατυπώνονται πλέον με τέτοια σαφήνεια όσον αφορά την (κοινοτική και εθνική) νομολογιακή ερμηνεία τους, ώστε παρείλκε εν προκειμένω η υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο Δικαστήριο [...]».
- 19 Οι ενάγοντες της κύριας δίκης άσκησαν αγωγή αποζημιώσεως κατά του Estado português λόγω αστικής ευθύνης του με αίτημα την αποκατάσταση των προκληθεισών από αυτό περιουσιακών ζημιών. Προς θεμελίωση της αγωγής τους προέβαλαν ότι η απόφαση του Supremo Tribunal de Justiça ήταν προδήλως παράνομη, καθόσον, αφενός, περιείχε εσφαλμένη ερμηνεία της έννοιας της μεταβιβάσεως εγκαταστάσεως, όπως ορίζεται στην οδηγία 2001/23, και, αφετέρου, το εν λόγω δικαστήριο παρέβη την υποχρέωσή του να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα για την ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης.
- 20 Το Estado português υποστηρίζει ότι, συμφώνως προς το άρθρο 13, παράγραφος 2, του RRCEE, η αγωγή αποζημιώσεως έπρεπε να θεμελιωθεί σε προηγούμενη ακύρωση της βλαπτικής αποφάσεως από το αρμόδιο δικαιοδοτικό όργανο, υπενθυμίζοντας ότι, εφόσον δεν έχει ακυρωθεί η απόφαση του Supremo Tribunal de Justiça, δεν συνέτρεχε λόγος επιδικάσεως της αιτούμενης αποζημιώσεως.
- 21 Το αιτούν δικαστήριο επεξηγεί ότι είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί αν η απόφαση που εξέδωσε το Supremo Tribunal de Justiça είναι προδήλως παράνομη, καθόσον περιέχει εσφαλμένη ερμηνεία της έννοιας της μεταβιβάσεως εγκαταστάσεως, κατά την οδηγία 2001/23, και λαμβανομένων υπόψη των πραγματικών στοιχείων που είχε στη διάθεσή του το εν λόγω δικαστήριο. Επίσης, κρίνει σκόπιμο να διευκρινιστεί αν το Supremo Tribunal de Justiça ήταν υποχρεωμένο να υποβάλει αίτηση προδικαστικής αποφάσεως συμφώνως προς το αίτημα που του είχε υποβληθεί.
- 22 Υπ’ αυτές τις συνθήκες τα Varas Cíveis de Lisboa αποφάσισαν να αναστείλουν τη διαδικασία και να υποβάλουν στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:
- «1) Έχει η οδηγία 2001/23, και, ειδικότερα, το άρθρο 1, παράγραφος 1, αυτής την έννοια ότι η μεταβίβαση εγκαταστάσεως καλύπτει περίπτωση κατά την οποία επιχείρηση δραστηριοποιούμενη στην αγορά των ναυλωμένων πτήσεων λύεται με απόφαση του πλειοψηφούντος μετόχου της, ο οποίος είναι επίσης επιχείρηση δραστηριοποιούμενη στον τομέα της αεροπορίας, και στην οποία, στο πλαίσιο της εκκαθαρίσεως, η μητρική εταιρία:
- υπεισέρχεται στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της λυθείσας εταιρίας στις συμβάσεις μισθώσεως αεροσκαφών και στις τρέχουσες συμβάσεις ναυλωμένων πτήσεων που συνήφθησαν με διοργανωτές ταξιδιών,
 - ασκεί τη δραστηριότητα που προηγουμένως ασκούσε η υπό εκκαθάριση εταιρία,
 - επαναπροσλαμβάνει ορισμένους από τους εργαζομένους που απασχολούνταν έως τότε στην η υπό εκκαθάριση εταιρία και τους αναθέτει όμοια καθήκοντα,
 - λαμβάνει στοιχεία ελαφρού εξοπλισμού από τη λυθείσα εταιρία;
- 2) Έχει το άρθρο 267 ΣΛΕΕ την έννοια ότι το Supremo Tribunal de Justiça, λαμβάνοντας υπόψη τα πραγματικά περιστατικά που εκτίθενται στο πρώτο ερώτημα και το γεγονός ότι τα κατώτερα εθνικά δικαστήρια τα οποία επιλήφθηκαν της υποθέσεως εξέδωσαν αντιφατικές αποφάσεις, είχε υποχρέωση να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα σχετικά με την ορθή ερμηνεία της έννοιας της μεταβιβάσεως εγκαταστάσεως, κατά το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2001/23;

- 3) Αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης και ιδίως στις αρχές που ανέπτυξε το Δικαστήριο με την απόφασή του στην υπόθεση Köbler (C-224/01, EU:C:2003:513), σχετικά με την ευθύνη του Δημοσίου για τις ζημίες που προκαλούνται σε ιδιώτες λόγω παραβίασεως του δικαίου της Ένωσης από εθνικό δικαστήριο οι αποφάσεις του οποίου δεν υπόκεινται στα ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου, η εφαρμογή εθνικής νομοθεσίας η οποία απαιτεί για την άσκηση αγωγής αποζημιώσεως κατά του Δημοσίου την προηγούμενη ακύρωση της βλαπτικής αποφάσεως;»

Επί των προδικαστικών ερωτημάτων

Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος

- 23 Με το πρώτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί από το Δικαστήριο να διευκρινίσει αν το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2001/23 έχει την έννοια ότι ο όρος «μεταβίβαση εγκαταστάσεως» καλύπτει περίπτωση κατά την οποία επιχείρηση δραστηριοποιούμενη στην αγορά των ναυλωμένων πτήσεων λύεται με απόφαση του πλειοψηφούντος μετόχου της, ο οποίος είναι επίσης επιχείρηση δραστηριοποιούμενη στον τομέα της αεροπορίας, και στην οποία, στο πλαίσιο της εκκαθαρίσεως, η δεύτερη εταιρία υπεισέρχεται στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της λυθείσας εταιρίας στις συμβάσεις μισθώσεως αεροσκαφών και στις τρέχουσες συμβάσεις ναυλωμένων πτήσεων που συνήφθησαν με διοργανωτές ταξιδίων, ασκεί τη δραστηριότητα που προηγουμένως ασκούσε η λυθείσα εταιρία, επαναπροσλαμβάνει ορισμένους από τους εργαζομένους που απασχολούνταν έως τότε στην εταιρία αυτή και τους αναθέτει όμοια καθήκοντα, και λαμβάνει στοιχεία ελαφρού εξοπλισμού από την εν λόγω εταιρία.
- 24 Προκειμένου να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αυτό, σκόπιμο είναι να υπομνησθεί ότι το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι η οδηγία 77/187, όπως κωδικοποιήθηκε με την οδηγία 2001/23, εφαρμόζεται σε όλες τις περιπτώσεις μεταβολής, στο πλαίσιο των συμβατικών σχέσεων, στο φυσικό ή νομικό πρόσωπο που έχει την ευθύνη της εκμεταλλεύσεως της επιχερήσεως και το οποίο συνομολογεί τις υποχρεώσεις του εργοδότη έναντι των μισθωτών της επιχερήσεως (βλ. αποφάσεις Merckx και Neuhuys, C-171/94 και C-172/94, EU:C:1996:87, σκέψη 28· Hernández Vidal κ.λπ., C-127/96, C-229/96 και C-74/97, EU:C:1998:594, σκέψη 23, καθώς και Amatori κ.λπ., C-458/12, EU:C:2014:124, σκέψη 29 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 25 Κατά πάγια νομολογία η οδηγία 2001/23 αποσκοπεί στη διασφάλιση της συνέχισεως των εργασιακών σχέσεων που υφίστανται στο πλαίσιο μιας οικονομικής οντότητας, και τούτο ανεξαρτήτως της αλλαγής του κυρίου. Επομένως, το αποφασιστικό κριτήριο για τη διαπίστωση της υπάρξεως μεταβίβασεως, κατά την έννοια της οδηγίας αυτής, είναι το εάν η εν λόγω οντότητα διατηρεί την ταυτότητά της, πράγμα που προκύπτει, μεταξύ άλλων, από την πραγματική συνέχιση της εκμεταλλεύσεως ή την αναλήψεως αυτής (βλ. αποφάσεις Srijkers, 24/85, EU:C:1986:127, σκέψεις 11 και 12· Güney-Görres και Demir, C-232/04 και C-233/04, EU:C:2005:778, σκέψη 31 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία, καθώς και Amatori κ.λπ., C-458/12, EU:C:2014:124, σκέψη 30 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 26 Για να κριθεί αν πληρούται η προϋπόθεση αυτή, πρέπει να ληφθεί υπόψη το σύνολο των πραγματικών περιστάσεων που χαρακτηρίζουν την επίμαχη πράξη, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται, ιδίως, ο τύπος της επιχερήσεως ή της εγκαταστάσεως για την οποία πρόκειται, η μεταβίβαση ή μη των υλικών στοιχείων, όπως τα κτίρια, και τα κινητά, η αξία των άυλων στοιχείων κατά τον χρόνο της μεταβίβασεως, η ανάληψη ή μη του κύριου μέρους του εργατικού δυναμικού από τον νέο επιχειρηματία, η μεταβίβαση ή μη της πελατείας καθώς και ο βαθμός ταυτότητας των ασκουμένων δραστηριοτήτων πριν και μετά τη μεταβίβαση και η διάρκεια τυχόν αναστολής των δραστηριοτήτων αυτών. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν, πάντως, επιμέρους μόνον πτυχές της γενικής αξιολογήσεως που επιβάλλεται να γίνει και δεν μπορούν, ως εκ τούτου, να εκτιμώνται μεμονωμένα (βλ. αποφάσεις

Spijkers, 24/85, EU:C:1986:127, σκέψη 13· Redmond Stichting, C-29/91, EU:C:1992:220, σκέψη 24; Süzen, C-13/95, EU:C:1997:141, σκέψη 14, καθώς και Abler κ.λπ., C-340/01, EU:C:2003:629, σκέψη 33).

- 27 Ειδικότερα, το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει ότι η σημασία που πρέπει να προσδοθεί στα διάφορα κριτήρια που χαρακτηρίζουν την ύπαρξη μεταβιβάσεως, κατά την έννοια της οδηγίας 2001/23, ποικίλλει κατ' ανάγκη ανάλογα με την ασκούμενη δραστηριότητα, και μάλιστα τη μέθοδο παραγωγής και εκμεταλλεύσεως που χρησιμοποιούνταν στην επιχείρηση, στην εγκατάσταση ή στο τμήμα της εγκαταστάσεως περί των οποίων πρόκειται (βλ. αποφάσεις Süzen, C-13/95, EU:C:1997:141, σκέψη 18· Hernández Vidal κ.λπ., C-127/96, C-229/96 και C-74/97, EU:C:1998:594, σκέψη 31· Hidalgo κ.λπ., C-173/96 και C-247/96, EU:C:1998:595, σκέψη 31, καθώς και, επ' αυτού, UGT-FSP, C-151/09, EU:C:2010:452, σκέψη 28).
- 28 Η απάντηση στο πρώτο προδικαστικό ερώτημα πρέπει να δοθεί βάσει των προαναφερθεισών νομολογιακών επισημάνσεων, λαμβανομένων υπόψη των κύριων πραγματικών στοιχείων τα οποία παρέθεσε το εθνικό δικαστήριο στην απόφαση περί παραπομπής και, συγκεκριμένα, στο πλαίσιο του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος.
- 29 Υπογραμμίζεται, καταρχάς, ότι, σε περίπτωση όπως αυτή της κύριας δίκης, η οποία αφορά τον τομέα των αεροπορικών μεταφορών, η μεταβίβαση υλικού πρέπει να θεωρηθεί ως ουσιώδες στοιχείο προκειμένου να εκτιμηθεί η ύπαρξη «μεταβιβάσεως εγκαταστάσεως», κατά την έννοια του άρθρου 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2001/23 (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση Liikenne, C-172/99, EU:C:2001:59, σκέψη 39).
- 30 Συναφώς, όπως προκύπτει από την απόφαση περί παραπομπής, η TAP υπεισήλθε στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της ΑΙΑ στις συμβάσεις μισθώσεως αεροσκαφών και έκανε πράγματι χρήση των εν λόγω αεροσκαφών, γεγονός που καταδεικνύει την ανάληψη στοιχείων απαραίτητων για συνέχιση της δραστηριότητας που προηγουμένως ασκούσε η ΑΙΑ. Επιπλέον, στην TAP περιήλθε και άλλου είδους εξοπλισμός.
- 31 Όπως επισήμανε ο γενικός εισαγγελέας στα σημεία 48, 51, 53, 56 και 58 των προτάσεων του, επιπρόσθετα στοιχεία επιβεβαιώνουν, υπό το πρίσμα των κριτηρίων που υπομνήσθηκαν στη σκέψη 26 της παρούσας αποφάσεως, την ύπαρξη, στην υπόθεση της κύριας δίκης, μεταβιβάσεως εγκαταστάσεως, κατά το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2001/23. Αυτό ισχύει όσον αφορά την υπεισέλευση της TAP στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της ΑΙΑ στις τρέχουσες συμβάσεις ναυλωμένων πτήσεων με γραφεία ταξιδίων, γεγονός που αποδεικνύει τη μεταβίβαση της πελατείας της ΑΙΑ στην TAP, την εκτέλεση ναυλωμένων πτήσεων από την TAP όσον αφορά δρομολόγια που εξυπηρετούσε στο παρελθόν η ΑΙΑ, πράγμα που αντικατοπτρίζει τη συνέχιση από την TAP δραστηριοτήτων που προηγουμένως ασκούσε η ΑΙΑ, την επανένταξη στην TAP μέρος του προσωπικού που μέχρι τότε εργάζονταν στην ΑΙΑ προκειμένου να ασκήσει καθήκοντα όμοια με αυτά που ασκούσε προηγουμένως στην ΑΙΑ, και, τέλος, την εκτέλεση από την TAP, από την 1η Μαΐου 1993, ορισμένων από τις ναυλωμένες πτήσεις που η ΑΙΑ εκτελούσε έως τη λύση της τον Φεβρουάριο του 1993, γεγονός που αποδεικνύει ότι στην ουσία οι μεταβιβασθείσες δραστηριότητες δεν ανεστάλησαν.
- 32 Υπό τις συνθήκες αυτές, δεν ασκεί επιρροή, όσον αφορά την εφαρμογή του άρθρου 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2001/23, το γεγονός ότι η οντότητα της οποίας υλικά στοιχεία και μέρος του προσωπικού ανέλαβε η TAP ενσωματώθηκε στη δομή αυτής, χωρίς να διατηρήσει την οργανωτική της αυτοτέλεια, στον βαθμό που διατηρήθηκε ο σύνδεσμος μεταξύ, αφενός, των μεταβιβασθέντων υλικών και του προσωπικού της δεύτερης εταιρίας καθώς και, αφετέρου, της συνεχίσεως των δραστηριοτήτων που ασκούσε προηγουμένως η λυθείσα εταιρία. Στο πραγματικό αυτό πλαίσιο, είναι άνευ σημασίας το γεγονός ότι το επίμαχο υλικό χρησιμοποιήθηκαν για την εκτέλεση τόσο τακτικών πτήσεων όσο και ναυλωμένων πτήσεων, δεδομένου ότι, εν πάση περιπτώσει, επρόκειτο περί αεροπορικών μεταφορών, ενώ υπενθυμίζεται ότι η TAP εκπλήρωσε τις συμβατικές υποχρεώσεις της ΑΙΑ όσον αφορά τις εν λόγω ναυλωμένες πτήσεις.

- 33 Ειδικότερα, από τις σκέψεις 46 και 47 της αποφάσεως Klarenberg (C-466/07, EU:C:2009:85) προκύπτει ότι για τη διατήρηση της ταυτότητας της μεταβιβαζόμενης οντότητας κρίσιμη είναι η διατήρηση όχι της ειδικής οργανώσεως που επιβάλλει ο επιχειρηματίας στους διάφορους μεταβιβαζόμενους συντελεστές παραγωγής, αλλά του λειτουργικού συνδέσμου αλληλεξαρτήσεως και συμπληρωματικότητας που υφίσταται μεταξύ των εν λόγω συντελεστών παραγωγής.
- 34 Πράγματι, η διατήρηση του συνδέσμου αυτού μεταξύ των διαφόρων μεταβιβαζόμενων συντελεστών παρέχει στον νέο εργοδότη τη δυνατότητα να τους χρησιμοποιήσει για την άσκηση της ίδιας ή παρεμφερούς οικονομικής δραστηριότητας, έστω και αν, μετά τη μεταβίβαση, εντάσσονται σε νέα και διαφορετική οργανωτική δομή (βλ. απόφαση Klarenberg, C-466/07, EU:C:2009:85, σκέψη 48).
- 35 Λαμβανομένων υπόψη των προεκτεθέντων, στο πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2001/23 έχει την έννοια ότι ο όρος «μεταβίβαση εγκαταστάσεως» καλύπτει περίπτωση κατά την οποία επιχείρηση δραστηριοποιούμενη στην αγορά των ναυλωμένων πτήσεων λύεται με απόφαση του πλειοψηφούντος μετόχου της, ο οποίος είναι επίσης επιχείρηση δραστηριοποιούμενη στον τομέα της αεροπορίας, και στην οποία, στο πλαίσιο της εκκαθαρίσεως, η δεύτερη εταιρία υπεισέρχεται στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της λυθείσας εταιρίας στις συμβάσεις μισθώσεως αεροσκαφών και στις τρέχουσες συμβάσεις ναυλωμένων πτήσεων που συνήφθησαν με διοργανωτές ταξιδίων, ασκεί τη δραστηριότητα που προηγουμένως ασκούσε η λυθείσα εταιρία, επαναπροσλαμβάνει ορισμένους από τους εργαζομένους που απασχολούνταν έως τότε στην εταιρία αυτή και τους αναθέτει όμοια καθήκοντα, και λαμβάνει στοιχεία ελαφρού εξοπλισμού από την εν λόγω εταιρία.

Επί του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος

- 36 Με το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινισθεί αν, λαμβανομένων υπόψη περιστάσεων όπως αυτές της υποθέσεως της κύριας δίκης, και, ιδίως, του γεγονότος ότι κατώτερα δικαιοδοτικά όργανα έχουν εκδώσει αποκλίνουσες αποφάσεις όσον αφορά την ερμηνεία της έννοιας της μεταβιβάσεως εγκαταστάσεως, κατά το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2001/23, το άρθρο 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, έχει την έννοια ότι δικαστήριο οι αποφάσεις του οποίου δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου υποχρεούται καταρχήν να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα σχετικό με την ερμηνεία της συγκεκριμένης έννοιας.
- 37 Συναφώς, μολοντί η διαδικασία του άρθρου 267 ΣΛΕΕ αποτελεί μέσο συνεργασίας μεταξύ του Δικαστηρίου και των εθνικών δικαστηρίων, με την οποία το Δικαστήριο τους παρέχει τα στοιχεία ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης που είναι αναγκαία για την επίλυση της διαφοράς επί της οποίας καλούνται να αποφανθούν, εντούτοις, όταν δεν υπάρχει κανένα ένδικο μέσο του εσωτερικού δικαίου κατά της αποφάσεως εθνικού δικαστηρίου, υποχρεούται να υποβάλει στο Δικαστήριο αίτηση προδικαστικής αποφάσεως κατά την έννοια του άρθρου 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, εφόσον ανακύπτει ενώπιόν του ζήτημα ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης (βλ. απόφαση Consiglio nazionale dei geologi και Autorità garante della concorrenza e del mercato, C-136/12, EU:C:2013:489, σκέψη 25 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 38 Όσον αφορά το περιεχόμενο της συγκεκριμένης υποχρεώσεως, όπως προκύπτει από νομολογία παγιωθείσα από της εκδόσεως της αποφάσεως Cilfit κ.λπ. (283/81, EU:C:1982:335), τα εθνικά δικαστήρια των οποίων οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εθνικού δικαίου οφείλουν, στην περίπτωση κατά την οποία ανακύπτει ενώπιόν τους ζήτημα σχετικό με το δικαίο της Ένωσης, να τηρούν την υποχρέωσή τους να υποβάλουν προδικαστικό ερώτημα, εκτός αν διαπιστώνουν ότι το ανακύψαν ζήτημα δεν είναι ουσιώδες ή ότι η οικεία διάταξη του δικαίου της Ένωσης έχει ήδη ερμηνευθεί από το Δικαστήριο ή ότι η ορθή εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης είναι τόσο προφανής, ώστε να μην αφήνει περιθώριο για εύλογες αμφιβολίες.

- 39 Επιπλέον, το Δικαστήριο έχει διευκρινίσει ότι η εξέταση του ενδεχομένου αυτού πρέπει να λαμβάνει υπόψη τα χαρακτηριστικά του δικαίου της Ένωσης, τις ιδιόζουσες δυσχέρειες που παρουσιάζει η ερμηνεία του και τον κίνδυνο αποκλίσεων της νομολογίας στο εσωτερικό της Ένωσης (απόφαση *Intermodal Transports*, C-495/03, EU:C:2005:552, σκέψη 33).
- 40 Ασφαλώς, στο εθνικό δικαστήριο απόκειται να εκτιμήσει αν η ορθή εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης παρίσταται τόσο προφανής, ώστε να μην υφίσταται περιθώριο εύλογης αμφιβολίας, και, συνεπώς, να αποφασίζει να μην υποβάλει στο Δικαστήριο ορισμένο ζήτημα ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης που ανέκυψε ενώπιόν του (βλ. απόφαση *Intermodal Transports*, C-495/03, EU:C:2005:552, σκέψη 37 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 41 Συναφώς, αυτή καθεαυτή η ύπαρξη αντιφατικών αποφάσεων άλλων εθνικών δικαστηρίων δεν συνιστά στοιχείο αποφασιστικής σημασίας ικανό να επιβάλει την υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος κατά το άρθρο 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ.
- 42 Πράγματι, το δικαστήριο που αποφαινεται σε τελευταίο βαθμό μπορεί να κρίνει ότι, παρά την ύπαρξη συγκεκριμένης ερμηνείας από τα κατώτερα δικαστήρια όσον αφορά διάταξη του δικαίου της Ένωσης, ο τρόπος κατά τον οποίο ερμηνεύει την εν λόγω διάταξη, έστω και αν διαφέρει από την ερμηνεία των κατώτερων δικαστηρίων, είναι αναμφίβολα ορθός.
- 43 Εντούτοις, υπογραμμίζεται ότι, όσον αφορά το εξεταζόμενο εν προκειμένω ζήτημα, και όπως προκύπτει από τις σκέψεις 24 έως 27 της παρούσας αποφάσεως, η έννοια της μεταβιβάσεως εγκαταστάσεως έχει εγείρει πολλές αμφιβολίες σε μεγάλο αριθμό εθνικών δικαστηρίων, τα οποία, συνεπεία αυτού, υποχρεώθηκαν να υποβάλουν προδικαστικά ερωτήματα στο Δικαστήριο. Οι αμφιβολίες αυτές καταδεικνύουν όχι μόνο την ύπαρξη ερμηνευτικών δυσχερειών αλλά και τον κίνδυνο να υπάρξουν αποκλίσεις στη νομολογία στο επίπεδο της Ένωσης.
- 44 Ως εκ τούτου, υπό περιστάσεις όπως αυτές της κύριας δίκης, οι οποίες χαρακτηρίζονται τόσο από την ύπαρξη αντιφατικών νομολογιακών τάσεων σε εθνικό επίπεδο όσον αφορά την έννοια της μεταβιβάσεως εγκαταστάσεως, κατά την οδηγία 2001/23, όσο και από τα επαναλαμβανόμενα ερμηνευτικά ζητήματα που δημιουργεί η έννοια αυτή στα διάφορα κράτη μέλη, εθνικό δικαστήριο οι αποφάσεις του οποίου δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου οφείλει να συμμορφωθεί προς την υποχρέωσή του να υποβάλει στο Δικαστήριο προδικαστικό ερώτημα και τούτο προκειμένου να αποτραπεί κίνδυνος εσφαλμένης ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης.
- 45 Από τις ανωτέρω σκέψεις προκύπτει ότι στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εθνικού δικαίου οφείλει να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο σχετικά με την ερμηνεία της έννοιας της μεταβιβάσεως εγκαταστάσεως, κατά το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2001/23, υπό περιστάσεις όπως αυτές της υποθέσεως της κύριας δίκης, οι οποίες χαρακτηρίζονται τόσο από την ύπαρξη αντιφατικών νομολογιακών τάσεων σε εθνικό επίπεδο όσον αφορά την έννοια αυτή όσο και από τα επαναλαμβανόμενα ερμηνευτικά προβλήματα που δημιουργεί η έννοια στα διάφορα κράτη μέλη.

Επί του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος

- 46 Με το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το αιτούν δικαστήριο ζητεί, κατ' ουσίαν, να διευκρινισθεί αν το δίκαιο της Ένωσης και, ιδίως, οι αρχές που ανέπτυξε το Δικαστήριο όσον αφορά την ευθύνη του Δημοσίου για τις ζημιές που προκαλούνται σε ιδιώτες εξαιτίας της παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης από εθνικό δικαστήριο οι αποφάσεις του οποίου δεν υπόκεινται στα ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου, αντιτίθενται σε εθνική νομοθεσία η οποία επιβάλλει ως προαπαιτούμενο την προηγούμενη ακύρωση της βλαπτικής αποφάσεως που εξέδωσε το εν λόγω δικαστήριο, ενώ τέτοιου είδους ακύρωση αποκλείεται στην πράξη.

- 47 Συναφώς, επιβάλλεται η υπόμνηση ότι, λαμβανομένου υπόψη του σημαντικού λειτουργήματος που επιτελεί η δικαστική εξουσία στο πλαίσιο της προστασίας των δικαιωμάτων που αντλούν οι ιδιώτες από τους κανόνες της Ένωσης, θα περιοριζόταν η πλήρης αποτελεσματικότητα αυτών των κανόνων και θα ατονούσε η προστασία των δικαιωμάτων που αυτοί αναγνωρίζουν αν δεν παρεχόταν στους ιδιώτες η δυνατότητα, υπό ορισμένες προϋποθέσεις, να ζητούν αποζημίωση όταν θίγονται τα δικαιώματά τους λόγω παραβίασεως του δικαίου της Ένωσης καταλογιστέας σε απόφαση δικαστηρίου κράτους μέλους αποφαινομένου σε τελευταίο βαθμό (βλ. απόφαση Köbler, C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 33).
- 48 Το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινισθεί κατά πόσον ο κανόνας του άρθρου 13, παράγραφος 2, του RRCEE, ο οποίος προβλέπει ότι η αγωγή αποζημιώσεως «θεμελιώνεται» στην προηγούμενη ακύρωση της βλαπτικής αποφάσεως από το αρμόδιο δικαστήριο είναι συμβατός με τις προαναφερθείσες αρχές.
- 49 Από τον κανόνα αυτό προκύπτει ότι οποιαδήποτε αγωγή αποζημιώσεως κατά του κράτους λόγω παραβίασεως της υποχρεώσεως την οποία προβλέπει το άρθρο 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ, ασκείται απαραδέκτως σε περίπτωση που δεν έχει ακυρωθεί η επίμαχη βλαπτική απόφαση.
- 50 Υπενθυμίζεται ότι, εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις για τη στοιχειοθέτηση της ευθύνης του κράτους, πράγμα του οποίου η εξακρίβωση απόκειται στα εθνικά δικαστήρια, το κράτος υποχρεούται να θεραπεύσει τις συνέπειες της προκληθείσας ζημίας στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου περί αδικοπρακτικής ευθύνης, με δεδομένο ότι οι προϋποθέσεις τις οποίες ορίζουν οι διάφορες εθνικές νομοθεσίες σχετικά με την αποκατάσταση της ζημίας δεν μπορεί να είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοιες απαιτήσεις στηριζόμενες στο εσωτερικό δίκαιο (αρχή της ισοδυναμίας) ούτε μπορούν να είναι τέτοιες ώστε να καθιστούν πρακτικώς αδύνατη ή εξαιρετικώς δυσχερή την αποζημίωση (αρχή της αποτελεσματικότητας) (βλ. απόφαση Fuß, C-429/09, EU:C:2010:717, σκέψη 62 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 51 Κανόνας εθνικού δικαίου, όπως ο προβλεπόμενος από το άρθρο 13, παράγραφος 2, του RRCEE, μπορεί να καταστήσει εξαιρετικώς δυσχερή την επιδίκαση αποζημιώσεως για τις ζημίες που προκάλεσε η επίμαχη παραβίαση του δικαίου της Ένωσης.
- 52 Ειδικότερα, από την ενώπιον του Δικαστηρίου δικογραφία καθώς και από την επ' ακροατηρίου συζήτηση προκύπτει ότι οι περιπτώσεις στις οποίες υπάρχει δυνατότητα επανεξετάσεως των αποφάσεων του Supremo Tribunal de Justiça είναι εξαιρετικώς περιορισμένες.
- 53 Η Πορτογαλική Κυβέρνηση προέβαλε συναφώς ότι η επίμαχη διάταξη του εθνικού δικαίου διαπνέεται από εκτιμήσεις σχετικές με την αρχή του δεδουλευμένου και της αρχής της ασφάλειας δικαίου. Η συγκεκριμένη κυβέρνηση υπογραμμίζει, ειδικότερα, ότι, στην υπόθεση της κύριας δίκης, η επανεξέταση της κρίσεως δικαιοδοτικού οργάνου που απεφάνθη σε τελευταίο βαθμό είναι ασύμβατη με τη λειτουργία του συγκεκριμένου δικαιοδοτικού οργάνου, δεδομένου ότι ο σκοπός που επιδιώκεται με τις αποφάσεις αυτές είναι η οριστική επίλυση μιας ένδικης διαφοράς, διαφορετικά θα θιγόταν η αρχή του κράτους δικαίου και η αρχή του σεβασμού των δικαστικών αποφάσεων και θα αποδυναμώνονταν η ιεραρχία της δικαιοδοτικής εξουσίας.
- 54 Αληθεύει ότι το Δικαστήριο υπογράμμισε τη σημασία της αρχής του δεδουλευμένου τόσο στην έννομη τάξη της Ένωσης όσο και στις εθνικές έννομες τάξεις, διευκρινίζοντας ότι, ελλείψει σχετικής νομοθεσίας της Ένωσης, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους εναπόκειται ο καθορισμός των λεπτομερών κανόνων εφαρμογής της αρχής του δεδουλευμένου, δυνάμει της αρχής της διαδικαστικής αυτονομίας των κρατών μελών (βλ., υπό την έννοια αυτή, απόφαση Fallimento Olimpiclub, C-2/08, EU:C:2009:506, σκέψεις 22 και 24).

- 55 Όσον αφορά την επιρροή που ασκεί η αρχή του δεδικασμένου στην υπόθεση της κύριας δίκης, αρκεί να υπομνησθεί ότι η αναγνώριση της ευθύνης του Δημοσίου λόγω αποφάσεων δικαστηρίου αποφαινόμενου σε τελευταίο βαθμό δεν συνεπάγεται, αυτή καθαυτή, την αμφισβήτηση της ισχύος του ουσιαστικού δεδικασμένου μιας τέτοιας απόφασεως. Διαδικασία σκοπούσα στην αναγνώριση της ευθύνης του Δημοσίου δεν έχει το ίδιο αντικείμενο, ούτε αναγκαστικώς τους ίδιους διαδίκους με τη δίκη επί της οποίας εκδόθηκε η απόφαση που έχει περιβληθεί την ισχύ του ουσιαστικού δεδικασμένου. Πράγματι, ο ασκών αγωγή αναγνωρίσεως ευθύνης του Δημοσίου επιτυγχάνει, σε περίπτωση ευδοκίμησης της αγωγής, να υποχρεωθεί το Δημόσιο σε αποκατάσταση της ζημίας την οποία αυτός υπέστη, όχι όμως αναγκαστικώς και την αμφισβήτηση της ισχύος του ουσιαστικού δεδικασμένου της δικαστικής εκείνης αποφάσεως η οποία προκάλεσε τη ζημία. Εν πάση περιπτώσει, η αναπόσπαστη προς την έννομη τάξη της Ένωσης αρχή της ευθύνης του Δημοσίου επιβάλλει μια τέτοια αποζημίωση, όχι όμως και αναθεώρηση της δικαστικής αποφάσεως η οποία προκάλεσε τη ζημία (βλ. απόφαση Köbler, C-224/01, EU:C:2003:513, σκέψη 39).
- 56 Όσον αφορά το επιχείρημα περί παραβιάσεως της αρχής της ασφάλειας δικαίου, επισημαίνεται ότι, έστω και αν υποθεθεί ότι η αρχή αυτή μπορεί να συνεκτιμηθεί σε περίπτωση όπως αυτή της υποθέσεως της κύριας δίκης, εντούτοις, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αποκλείσει την εφαρμογή της αρχής της ευθύνης των κρατών μελών για ζημίες που προκαλούνται στους ιδιώτες από καταλογιζόμενες σε αυτά παραβιάσεις του δικαίου της Ένωσης.
- 57 Ειδικότερα, τυχόν συνεκτίμηση της αρχής της ασφάλειας δικαίου θα είχε ως αποτέλεσμα, σε περίπτωση που απόφαση εκδιδόμενη από δικαστήριο αποφαινόμενο σε τελευταίο βαθμό στηριζόταν σε προδήλως εσφαλμένη ερμηνεία του δικαίου της Ένωσης, να είναι αδύνατο για τους ιδιώτες να ασκήσουν τα δικαιώματα που αντλούν από την έννομη τάξη της Ένωσης και, ειδικότερα, τα δικαιώματα που απορρέουν από την αρχή της ευθύνης του κράτους.
- 58 Εντούτοις, η αρχή αυτή είναι σύμφυτη προς το σύστημα των Συνθηκών στις οποίες στηρίζεται η Ένωση (βλ., υπ' αυτή την έννοια, απόφαση Specht κ.λπ., C-501/12 έως C-506/12, C-540/12 και C-541/12, EU:C:2014:2005, σκέψη 98 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 59 Υπό αυτές τις συνθήκες, μια σημαντική παρεμπόδιση, όπως η προερχόμενη από την επίμαχη εθνική διάταξη, της αποτελεσματικής εφαρμογής του δικαίου της Ένωσης και, ιδίως, μιας τόσο θεμελιώδους αρχής όπως είναι η αρχή της ευθύνης του κράτους λόγω παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης δεν μπορεί να δικαιολογηθεί ούτε από την αρχή του δεδικασμένου ούτε από την αρχή της ασφάλειας δικαίου.
- 60 Από τα προεκτεθέντα προκύπτει ότι στο τρίτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το δίκαιο της Ένωσης και, ιδίως, οι αρχές που ανέπτυξε το Δικαστήριο όσον αφορά την ευθύνη του Δημοσίου για τις ζημίες που προκαλούνται σε ιδιώτες εξαιτίας της παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης από εθνικό δικαστήριο οι αποφάσεις του οποίου δεν υπόκεινται στα ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου αντιτίθενται σε εθνική νομοθεσία η οποία επιβάλλει ως προαπαιτούμενο την προηγούμενη ακύρωση της βλαπτικής αποφάσεως που εξέδωσε το εν λόγω δικαστήριο, ενώ τέτοιου είδους ακύρωση αποκλείεται στην πράξη.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 61 Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων. Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν όσοι υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, πλην των ως άνω διαδίκων, δεν αποδίδονται.

Για τους λόγους αυτούς, το Δικαστήριο (δεύτερο τμήμα) αποφαινεται:

- 1) Το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2001/23/EK του Συμβουλίου, της 12ης Μαρτίου 2001, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών, σχετικά με τη διατήρηση των δικαιωμάτων των εργαζομένων σε περίπτωση μεταβιβάσεων επιχειρήσεων, εγκαταστάσεων ή τμημάτων εγκαταστάσεων ή επιχειρήσεων, έχει την έννοια ότι ο όρος «μεταβίβαση εγκαταστάσεως» καλύπτει περίπτωση κατά την οποία επιχείρηση δραστηριοποιούμενη στην αγορά των ναυλωμένων πτήσεων λύεται με απόφαση του πλειοψηφούντος μετόχου της, ο οποίος είναι επίσης επιχείρηση δραστηριοποιούμενη στον τομέα της αεροπορίας, και στην οποία, στο πλαίσιο της εκκαθαρίσεως, η δεύτερη εταιρία υπεισέρχεται στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της λυθείσας εταιρίας στις συμβάσεις μισθώσεως αεροσκαφών και στις τρέχουσες συμβάσεις ναυλωμένων πτήσεων που συνήφθησαν με διοργανωτές ταξιδίων, ασκεί τη δραστηριότητα που προηγουμένως ασκούσε η λυθείσα εταιρία, επαναπρολαμβάνει ορισμένους από τους εργαζομένους που απασχολούνταν έως τότε στην εταιρία αυτή και τους αναθέτει όμοια καθήκοντα, και λαμβάνει στοιχεία ελαφρού εξοπλισμού από την εν λόγω εταιρία.
- 2) Το άρθρο 267, τρίτο εδάφιο, ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι δικαστήριο του οποίου οι αποφάσεις δεν υπόκεινται σε ένδικα μέσα του εθνικού δικαίου οφείλει να υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με την ερμηνεία της έννοιας της μεταβιβάσεως εγκαταστάσεως, κατά το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 2001/23, υπό περιστάσεις όπως αυτές της υποθέσεως της κύριας δίκης, οι οποίες χαρακτηρίζονται τόσο από την ύπαρξη αντιφατικών νομολογιακών τάσεων σε εθνικό επίπεδο όσον αφορά την έννοια αυτή όσο και από τα επαναλαμβανόμενα ερμηνευτικά προβλήματα που δημιουργεί η έννοια στα διάφορα κράτη μέλη.
- 3) Το δίκαιο της Ένωσης και, ιδίως, οι αρχές που ανέπτυξε το Δικαστήριο όσον αφορά την ευθύνη του Δημοσίου για τις ζημιές που προκαλούνται σε ιδιώτες εξαιτίας της παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης από εθνικό δικαστήριο οι αποφάσεις του οποίου δεν υπόκεινται στα ένδικα μέσα του εσωτερικού δικαίου αντιτίθενται σε εθνική νομοθεσία η οποία επιβάλλει ως προαπαιτούμενο την προηγούμενη ακύρωση της βλαπτικής αποφάσεως που εξέδωσε το εν λόγω δικαστήριο, ενώ τέτοιου είδους ακύρωση αποκλείεται στην πράξη.

(υπογραφές)